

O JEZIKU MAVRA VETRANOVICA

JOSIP VONČINA

Iako je uvođenje narodnih jezika u književnost bilo jedna od tekovina evropske renesanse, taj se proces u Hrvata počeo zbivati prije nego što su utjecaji preporodnih strujanja stigli u naše krajeve. Glagoljaštvo je, stoljećima braneći i njegujući slavensku riječ u našem jadranskom prostoru, toliko preobrazilo staroslavenski jezik, umijelo u nj toliko elementa hrvatskoga čakavskog dijalekta da opredjeljenje Marka Marulića i prvih naših petrarkista za književni jezik na osnovi narodnoga predstavlja samo jedan korak dalje od onoga što su im namrli bezimeni začinjavci. To ipak ne znači da su naši pjesnici potkraj 15. st. mogli krenuti posve utrtrim stazama, ne bijući nikakve bojeve. Ali već s njima konačno se učvrstilo ono uvjerenje koje čini temelj gotovo svim prije ilirizma nastalim vizijama hrvatskog književnog jezika: da ga treba graditi na narodnom govoru.

Razvoj književnog jezika u južnoj Hrvatskoj potkraj 15. i na početku 16. st. doista je bio vrlo dinamičan, iako ga rado promatramo kao miran tok mijena u kojem gotovo nije bilo sukoba različitih tendencija. Takve nam predodžbe nameće ona ista oskudica podataka koju ističu povjesničari starije hrvatske književnosti: zabilješke o pojedinim književnicima (redovno nedovoljne i za rekonstrukciju njihove biografije) i ne govore upravo ništa o njihovim nastojanjima da unaprijede jedan mladi književni jezik. Po djelima pisaca tog razdoblja također s malo uspjeha tragamo za svjedočanstvima koja bi jasno odražavala da se itko od njih sustavno hvatao ukoštac s problemima jezika i izraza. Pa ipak: od Šiškovih šablona do sugestivne Marinove riječi kao da nisu prošli deceniji, nego čitava stoljeća. Vrijeme koje ih je dijelilo bilo je dovoljno galantno da podari pohvalu i da prešuti neslaganja. Zato se valjda i dogodilo da tek Dinko Ranjina otvoreno izrekne prvu, i to zakašnjelu, kritiku o stilu ljubavne lirike svojih prethodnika.

Nemajući o načetom problemu jasnih podataka ni u djelima književnika onoga vremena ni u zapisima o njima, prepušteni smo da – želimo li o tome išta saznati – krenemo zaobilaznim putem.

Jedan od istaknutih hrvatskih renesansnih književnika generacije rođene 80-tih godina 15. st., koja je počela književno stvarati na prije-

lazu u 16. st., jest Mavro Vetranović. Njegovu književnom radu izricala su se velika priznanja, ali i ozbiljne zamjerke, a konačno ga je – nakon brižljivo provedenih analiza – ispravno ocijenio Franjo Švelec.¹

Mavro Vetranović pripada među one starije hrvatske književnike čija su se djela sačuvala samo u rukopisnim prijepisima.² Većina pak rukopisa Vetranovićevih djela potječe iz novijeg vremena, iz 17. ili 18. st. Koliko god takve verzije predstavljale pouzdan izvor za književno-povijesno proučavanje Mavra Vetranovića, povjesničar jezika naći će se u nedoumici: može li se uopće i u kojoj mjeri pouzdati u jezičnu autentičnost tekstova koji su iz danas nepoznatih predložaka prepisani dugo nakon autorove smrti?

Odgovor na to može se dobiti ako se ogleda ono što je zapisano još za Vetranovićeva života. A toga je relativno malo: dvije pjesme u Ranjininu zborniku (u SPH II, 1937, nose brojeve 773 i 778), vjerojatno *Orfeo*³ i nekoliko pjesama koje su se našle u istom rukopisu s kraja 16. st., zatim *Uskrnutje Isukrstovo*, najstariji prijepis kojeg je – po svemu sudeći – zapisan god. 1571.⁴ Između tih djela osobito je zanimljiva pjesma br. 778, koja se u kasnijem rukopisu (iz 17. st.) javlja kao prvi dio *Pjesance Lili na grobu*. Iz Rešetarove se usporedbe dviju verzija toga teksta može zaključiti da je Vetranovićev original prepisivanjem doživio više izmjena, i to ne samo u području glasova nego i na leksičkom planu. Da su prepisivači Vetranovićevih tekstova unosili znatne izmjene, svjedoči primjer *Pjesance Marinu Držiću u pomoć*. Nepoznata u iskonskom obliku, ta se pjesma u svom vjerojatno integralnom opsegu sačuvala u prijepisu iz 17. st.,⁵ a neke njezine dijelove (stihove 1–12 i 77–84) donosi također Ignjat Đurđević (u *Vitae et carmina nonnulorum illustrium civium rhacusinorum, Biografska dela . . .*, str. 51). Đurđevićeva verzija ne podudara se potpuno s verzijom u SPH III, a razlike se nalaze u šest stihova.⁶

¹ *Mavro Vetranović*, »Radovi« Instituta JAZU u Zadru, sv. 4–5, Zagreb 1959, str. 175–214, i sv. 6–7, Zagreb 1960, str. 319–392.

² Pišući u početku 18. st. svoja biografska djela, Ignjat Đurđević svrstava Vetranovića na čelo popisa kojem daje naslov: »Autori pur ragusei, de' quali vivono l'opere manoscritte«; isp. pismo Radu Miličiću, *Biografska dela Ignjata Đurđevića*, izdao i objasnio Petar Kolendić, »Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda«, drugo odeljenje, knj. VII, Beograd 1935, str. 6.

³ Petar Kolendić, *Vetranovićev »Orfeo«*, »Nastavni vjesnik«, knj. XVII, sv. 10, Zagreb 1909, str. 81–99.

⁴ Isp. predgovor Đure Daničića u SPH IV, Zagreb 1872, str. V.

⁵ Isp. SPH III, str. 208–212.

⁶ Stih 2: plemenite Dubrovčane SPH III – plemenite Dubrovčane Đ; stih 6: u veselju segaj svijeta SPH III – u veselju segaj svita Đ; stih 7: svako dobro i svaku rados SPH III – svako dobro, svaku rados Đ; stih 9: vašeg starca namirite SPH III – starca mene namirite Đ; stih 78: Dubrovčane moji drazi SPH III – Dubrovčani moji pridrazi Đ; stih 82: pod kojom se na svijet javi SPH III – pod kojom se na svijet stavi Đ. Značajno je da Đurđević uklanja arhaični vok. pl. na -e, zamjenjujući ga u 2. stihu akuzativom, a u 78. stihu novijim vokativnim oblikom na -i.

Iako postoji, dakle, dovoljno indicija da se iz mlađih rukopisa poznata Vetranovićeva djela ne mogu smatrati jezično identičnima s njihovim izgubljenim predlošcima, ona su ipak pouzdan temelj da se potvrdi slika koja se izgradila o Vetranovićevu jeziku: dum Mavarar je bio prvi među našim renesansnim književnicima koji je u svojim djelima ostvario prevagu štokavskog dijalekta. Svjedoči o tome npr. pretežno jekavski refleks jata u pjesmi br. 778 Rešetarova izdanja Ranjinina zbornika. Takva opća ocjena ipak je po nečemu jednostrana.

Govoreći o jeziku pjesama Ranjinina zbornika,⁷ Rešetar najiscrpnije obrađuje refleks jata, ali ne zanemaruje ni ostala pitanja. Jasno je da se štokavski elementi ne svode samo na ijekavizme, pa to Rešetar i priznaje kvalificirajući npr. kao čakavizam nezamijenjeno finalno *-l*. Za Vetranovića vrijedi da ne samo kao metrički jedan slog računa refleks dugoga jata *ije* nego i da mu iskonsko finalno *-l* (i kad ga piše kao *-o!*) ne predstavlja slog. Ostavljajući po strani kako se u dubrovačkom govoru 15. i prve polovine 16. st. izgovaralo *ije* < *ě* – kao jedan ili kao dva sloga, možemo zaključiti da se Vetranović – ijekavskom štokavštinom gradeći svoje stihove – pridržava metričkih pravila koja je za dvanaesterac utemeljila čakavska tradicija. Možda će se to najbolje pokazati ako se kaže da stihove 3–4 iz pj. 778:

*lakomi zač je ktio nenavid od smrti
taj cvijetak toli mio prije reda satrti*

Vetranović, doduše, daje s dva tipa štokavizama (dugo *ě* > *ije*, *-l* > *-o*), ali su ti stihovi metrički korektni ako se pretpostavi njihovo čakavsko-ijekavsko ishodište:

*lakomi zač je ktil nenavid od smrti
taj cvitak toli mil pri reda satrti.*⁸

Uspostavljajući na taj način makar i slabšnu vezu Vetranovića-štokavca s čakavskom versifikatorskom tradicijom, možemo se upitati nema li možda u Vetranovića još elemenata koji bi što kazali o putovima afirmacije štokavskog narječja u njegovim stihovima. Za tu će svrhu, prirodno, biti osobito zanimljivi Vetranovićevi rani stihovi. Budući da je Mavrova mladenačka ljubavna poezija izgubljena, od radova prve njegove faze⁹ preostaju – osim dviju pjesama iz SPH II, *Orfeaj*¹⁰

⁷ *Jezik pjesama Ranjinina Zbornika*, »Rad« JAZU, knj. 255, Zagreb 1936, str. 77–220.

⁸ Pomisao da je u *ktio*, *mio* možda riječ o diftongaciji koja bi bila provedena u tadašnjem dubrovačkom govoru teško će se održati, kad npr. od Vetranovića mlađi Nalješković osjeća završno *-io* dvosložnim.

⁹ Tj. do god. 1527. ili 1530; isp. Švelec, o. c., knj. 4–5, str. 186.

¹⁰ O vremenu postanka *Orfeaj* mišljenja se ne slažu utoliko što npr. Švelec (o. c., knj. 4–5, str. 186) kaže da je o tome teško pouzdano govoriti, ali Bogišić (*Mi-*

i pjesama iz istog rukopisa – još dva pastirska prizora sačuvana u prijepisu iz 17. st.¹¹ Zbog vremena kada su rukopisi nastali neće biti pogrešno ako se vjeruje da su Vetranovićevim izvornim tekstovima dvije pjesme iz Ranjinina zbornika bliže nego *Orfeo*, a *Orfeo* bliži nego dva pastirska prizora.

Element na koji su pri gradnji stihova naši stari pjesnici osobito pazili jest rima. Raspravljajući o refleksu glasa jat u pjesmama Ranjinina zbornika, Rešetar je, bojeći se pogrešnih zaključaka, nimu iz razmatranja gotovo posve izbacio: »Za praslav. vokal *ě*, kod kojega najviše izbijaju razlike u starim dubrovačkim djelima i rukopisima, treba najprije da rečem da se ja po pravilu obazirem samo na one slučajeve gdje refleks vokala *ě* nije u s r o k u (u rimu), gdje je dakle pjesnik po svojem izgovoru, ili po svojoj slobodnoj volji mogao uzimati ili ikavski ili jekavski oblik, a katkada i ekavski, dok ne uzimlēm u račun slučajeve gdje je ikavski refleks u s r o k u s drugom riječi koja prema *ě* ima etimološko *i*, ili gdje se jekavski refleks sriče s riječju što prema njemu ima etimološko *e*, kao što ne brojim one, inače rijetke slučajeve u kojima je dvosložno jekavsko *ije* (ponajviše kod *nije*) uzeto zbog metra zato da u stihu bude jedan slog više, jer ikavski oblik *nī* od jednog je sloga, – drugim riječima uzimlēm u obzir samo primjere gdje je izbor refleksa za *ě* fakultativan a ne one gdje je obligatan.«¹² Njegov je postupak umnogome opravdan, jer je rima doista bila uzrok jezičnim nategama i samovoljama (kao što je npr. *vil x stril*), pa čak i čuvanju starijih morfoloških crta (npr. arhaičnog dativa sg. ž. r. pridjeva na *-i*: pri vodi *studenī x meni* i sl.). Rešetar ipak ne kaže zašto ne uzima u obzir rime gdje etimološko *ě* stoji prema etimološkom *ě*: rime tipa *lipos x kripas* mogle su se bez teškoća ijekavizirati (*ljepos x krepos*). Ako se to nije dogodilo, objašnjenje ne treba tražiti u nategama, nego u činjenici da su se te i neke druge slične rime u tradicionalnom ikavskom pjesništvu toliko često upotrebljavale te je ikavizam u njima postao nezamjenjiv i za one koji su težili ijekavštini. Uostalom, možda što o tome svjedoče i Vetranovićeva djela.

Refleks glasa jat u korijenu *lěp*, na primjer, pokazuje u Vetranovićevim djelima o kojima je riječ nekoliko zanimljivosti. Dosljedno ijekavski refleks nalazi se u pridjevu *lijep*.¹³ Zamjena jata u tom korijenu kad je sastavni dio imenice koleba se između ikavizma i ijekavizma. Izvan rime redovno se javlja nominativ *ljepos* i samo izuzetno *lipos* (iz

tološka igra Mavra Vetranovića, »Anali« Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, god. X–XI, Dubrovnik 1966, str. 255–282) pripisuje to djelo Vetranovićevoj ranoj fazi (čak prije god. 1507).

¹¹ Objavio ih je Antun Djamić, *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića*, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 29, Zagreb 1968, str. 191–229.

¹² O. c., str. 81.

¹³ Za to sam našao u PPI 10 primjera, u PPII – 11, u O – 6. Ijekavski se refleks javlja i protiv rime: *lijepo* PPII 694 x *paripe!*

eufonijskih razloga: i u travi i u kitju *nje lipos* uživam PPI 522).¹⁴ Ikavski će oblik nominativa ponekad biti diktiran rimom (Lakoma *usilos* tašto svijeh primože / ter tvoja ta *lipos* prodat se ne može PPII 393–394). Ali ikavski se oblik nalazi i u rimi s imenicama koje u analognom slogu imaju *i < ě*, s kojima bi se, dakle, rima mogla postići i uz izbor ijekavskih vanijanata, npr. *lipos x kripos* PPII 327–328, x *svitlos* O 163–164. (Samo izuzetno nalazimo *krepos x ljepos* PPI 497–498 ili pak protiv rime: *ljepos x milos* PPII 37–38.) Genitiv singulara ima u rimi redovno ijekavski refleks: *ljeposti x kreposti* O 553–554, x *žalosti* PPII 623–624, x *milosti* PPII 639–640. Trosložna imenica *ljepota* uvijek je ijekavska: x *gr/ljehota* PPI 443–444, O 75–76, x *života* PPII 457–458. Primjeri pokazuju tendenciju da se genitiv *ljeposti* i imenica *ljepota* rimuju s drugim riječima samo počevši od svoga pretposljednog vokala. Tu bismo pojavu u Vetranovića mogli povezati sa stanjem u hrvatskom pjesništvu prije Vetranovića i u njegovo vrijeme. Uz nešto muških rima, u našem starijem pjesništvu prevladava ženska rima, dok se daktilska javlja vrlo rijetko. Ako je u procesu jezičnog previranja koje je zahvatilo hrvatsko pjesništvo na kraju 15. i u početku 16. st. nima bila utvrda jezičnih arhaizama (pa i ikavizama) te ako je nima bila pretežno ženska (tj. protezala se na posljednja dva sloga u riječima), onda je Vetranovićev postupak posve razumljiv. Budući da su se u dvostruko rimovanom dvanaesteru pretežno rimovali slogovi 5–6. i 11–12, a ne i 4. i 10, Vetranović je iz tradicije preuzeo rime-ikavizme kao što je *lipos x kripos*, a prema svom jekavskom osjećaju oponirao im rime-ijekavizme *ljeposti x kreposti*.

Sve što je rečeno o korijenu *lěp* može se pokazati i na korijenu *strěl*. U prvih je petrarkista rimu ostvarivala u prvom redu imenica *stril*. U Vetranovića nalazimo oblike njezine ikavske varijante nametnute rimom u PPI 141 (x *mila*), 206 (x *vile*), 346 (x *bil*), 666 (x *vile*) i u PPII 418 (x *vil*). Ali u O 5 izbor je pao također na ikavsku varijantu, iako je bila moguća jekavska (*strila x tila*), dok se u istom djelu izvan rime nalazi ijekavska (*strijelju* 398). Svi trosložni oblici te imenice (u kojima – ako su i u rimi – jat ne pada na 5, 6, 11. ili 12. slog dvanaesterca) ijekavski su (npr. *strijelami x vilami* PPII 21–22, *strijelice x vodice* PPII 179–180), kao što je i glagol izveden od iste osnove (npr. *strijeljati x rvati* PPII 181–182; ali razumljivo: Ter tuži u smrt i želno, joh, cvili / jak zvijere prid hrti kad lovac *ustrili* PPI 169–170).

Tendencija da za rime odabire dvosložne riječi s ikavskim refleksom kao što su *lipos*, *kripos*, *strila* i nasuprot tome trosložne s ijekavskim refleksom kao što su *ljeposti*, *kreposti*, *ljepota*, *strijelami* (gdje je refleks

¹⁴ Kratice znače: O – Orfeo; PPI – prvi pastirski prizor; PPII – drugi pastirski prizor; PA – Posvetilište Abramovo (prema tekstu u SPH IV). U citatima iz Kolendićeva izdanja Orfea i iz SPH III i IV izvršena su najnužnija usklađenja s današnjim pravopisom (osobito s obzirom na pisanje refleksa dugog jata):

jata u 4, odnosno 10. slogu dvanaesterca) i tendencija da daje prednost ijekavizmima u 1–3, odnosno 7–9. slogu dvanaesterca pokazuju da je Vetranović ijekavizaciju svojega jezika započeo u slogovima koji su se rimovali samo izuzetno (4. i 10), odnosno na koje se rima nikako nije protezala (1–3. i 7–9).

To ne znači da Vetranović nema ikavizama izvan rime, odnosno da ijekavizama nema u njoj. Stalni su Vetranovićevi ikavizmi neki prilozi (npr. *gdi, ovidi* i sl.). Rima u Vetranovića ipak nije apsolutna domena ikavizama. On je iz tradicionalnog pjesništva preuzeo samo stanovit repertoar nima-ikavizama koje su se u njegovih prethodnika često ponavljale. Možemo zamisliti da su se u takvim rimama nalazile npr. riječi *lipos* i *kripos*, *strila* i *tila*, *vika* i *lika*, *dili* i *bili* 'bijeli', itd. Ali kolikim je njegovim prethodnicima trebala npr. rima s riječju *rika*? Tu riječ, dakle, nije mogao naslijediti kao ikavizam u nekoj često upotrebnoj rimi, pa je nalazimo nekoliko puta u *Orfeu* u ijekavskom obliku. Zbog nje se u rimi ijekavizira tradicionalni ikavizam *vik*: na drugi kraj *rijeke* vodi me na nivu, / pokli sam u *vijeke* suđena u gnjivu O 497–498.

U rimi *cvitje* x *prolitje* (I razliko *cvitje* svakoga narava. / ljeti i *prolitje* kâ narav sazda PPII 275–276) nazire se također čuvanje tradicionalnog ikavizma,¹⁵ pa se o njoj ne bi imalo što posebno kazati, kad u drugom stihu ne bi udarala u oči drastična opreka između ijekavizma i ikavizma u istom korijenu (*ljeti* : *prolitje*) i kad ne bi bilo jasno da je Vetranović mogao postići rimu i odabirući ijekavske oblike (*cvijetje* x *proljetje*).¹⁶ Čuvanje ikavizma u toj i sličnim rimama (pa i u drugim riječima kojima refleks jata dolazi u slogu ispred sufiksa *-je*) potpomogla je i težnja naših starih pjesnika da variraju glasove, pogotovu vokale. Ali i sam se Vetranović pokazuje u toj težnji kolebljivim. On, doduše, izbjegava u rimi oblike *cvijetje*, *proljetje* u kojima se ponavlja glasovna skupina *je*,¹⁷ ali je popustljiviji prema takvima gdje se i triput ponavlja vokal *i*: *Zač veća nije tuga ni žalos na sviti / ner samu bez druga grlicu viditi* PPII 261–262, iako ponekad tu istu rimu daje u ijekavskoj varijanti (*Zač nijesu, joh, muke gorčije na svijeti / djevičke neg ruke svezane vidjeti* PPII 587–588). Što Vetranović tolerira ikavske oblike s nagomilavanjem vokala *i* (tipa *viditi*), ne bi trebalo objašnjavati njegovim ugledanjem na druge riječi (u kojima nema i < ě npr. *misлити*). Za njega – kojega smatramo prvim ijekavcem među hrvatskim književnicima u Dubrovniku – i nagomilavanje slogova *je* moglo bi biti normalno. Vetranovićevo popustljivost prema fonetski

¹⁵ Šiško Menčetić: *Zoviješe zora dan a slavno prolitje / travicu drobnu van, zelen lis i cvitje* SPH II, pj. 3, st. 1–2.

¹⁶ Na to upućuje primjer: *Zač miris ishodi, gđi cavti svaki cvijet / da duša ishodi deri tja na on svijet* PPII 303–304.

¹⁷ Iako – izvan rime – nalazimo: *Ner cvijetje i trava, i luzi zeleni* PPII 451.

monotonim ikavizmima i otpor prema isto takvim ijekavizmima potječe upravo odatle što on nastavlja versifikatorsku tradiciju koja je potekla iz čakavskog (ikavskog), a ne iz štokavskog (ijekavskog) izvora.

Upotrebu dubletskog gramatičkog morfema za dativ-lokativ sg. ž. r. pridjeva (npr. *zeleni/zelenoj*) Vetranović je po svoj prilici naučio od svojih pjesničkih prethodnika pa, kao i oni, varira jedne i druge oblike kako mu nameće rima (Er se nač ne može u gori *zeleni* / tko pozrit da može moj obraz rumeni PPI 11–12 : Neka znaš, ja vila koje sam, kneže moj, / zvjerenje lovila po gori *zelenoj* PPII 609–610). Izvan rime pretežu noviji oblici (na *-oj*), a stariji (na *-i*) mogu doći iz efojnijskih razloga (u stihu: Kros toj mi *tužni* još gorčije od jada PPI 9 oblik pridjeva na *-oj* unio bi dvostruku monotoniju: što bi ponovio iste glasove koji se već nalaze u riječi *toj* u istom stihu, a došlo bi i do udvajanja *j* u kontaktu s riječju koja stoji iza pridjeva: tužnoJ Još). Starijim oblicima (na *-i*) daje Vetranović prednost kad se pridjevi međusobno rimuju (Ali je zaspala u travi *zeleni* / ter je tuj ostala pri vodi *studen*i PPI 633–634), što također pokazuje da je rima za njega mjesto čuvanja starijih jezičnih crta. Jednom dativu-lokativu pridjeva dodaje Vetranović nastavak *-i* redovno i kad ga upotrebljava izvan rime; to je pridjev *nebog* (Gdi stojim ja sama, *nebozi* vaj meni, / spućena uzama u gori zeleni PPI 45–46; Zač mi se od truda u mucu i vaju / *nebozi* sva uda i zglobi rastaju PPI 309–310; Toj bi mi zadosti *nebozi*, jaoh vili / od Boga radosti da me tim nadili PPII 259–260; Nu jeda pride čas, *nebozi* vaj meni, / ter sputi koga vas ov sam bog ljuveni PPII 529–530). Izbor arhaičnog nastavka uz tu osnovu mogao bi značiti da je pridjev *nebog* Vetranović osjećao nedubrovačkim, vežući ga možda uz leksičke crte čakavskog dijalekta.

Uz ranije spomenute rime *na sviti* x *viditi* i *na svijeti* x *vidjeti* treba još dodati da Vetranović (izvan rime) poznaje lokativ *svijetu*: Još neka da znate, *po svijetu* svak pravi PPII 509. Za gramatički morfem *-i* u tom padežu kažemo da je stariji, dok je *-u* mlađi. Ako još naslutimo da je prvi mogao biti svojstven čakavskim govorima Vetranovićeve vremena, a drugi štokavskima, možemo zaključiti da je oblik *sviti* čist čakavski, oblik *svijetu* čist štokavski, a *svijeti* mješavina u koju je ukomponiran štokavski leksički i čakavski gramatički morfem.¹⁸ Budući da se čakavski, odnosno štokavski elementi ne iscrpljuju samo na refleksu jata, bilo bi opravdano upitati: u kakvu odnosu dolaze u Vetranovića crte dvaju dijalekata unutar riječi?

Utjecaj čakavštine ogleda se u rimi i na taj način što se javlja čakavsko *j < d'* (er *nebog* ovo sad utješeh ostah ja, / zač me se s tugom jad i čemer *ohaja* O 215–21), iako se fonem *d* nalazi u sustavu Vetranovićeve jezika.

¹⁸ Iako je pri dodavanju *-i* na jekavsku osnovu mogla potpomoći analogija prema imenicama ženskog roda.

Za Vetranovića je značajno da upotrebljava i ijekavske završetke u pridjeva (*-ijeh, -ijem*). Promatrajući i zaključujući što se s čime može spajati, morao je ustanoviti da su takvi pridjevski završeci nespojivi s čakavskim *j* (< *d'*); zato piše: U polje na pazar k *mladahnijem* vitezom PPI 417.¹⁹ Izbjegavanjem čakavsko-štokavskih mješavina mogu se objasniti i neke druge morfološke pojave.

Imenice na *-in* imale su u našem starom jeziku neke osobitosti u deklinaciji (npr. *-e* u NV pl.). Ta se crta u štokavskom dijalektu zatrla, a u Vetranovićevo vrijeme vjerojatno je postojala samo u čakavaca.²⁰ Uz štokavsko *đ* Vetranović odabire nastavak *-i*: Među sve plaću moj, *građani* ljuveni, / *gizdavi* perivoj u goni zeleni PPII 271–272.

Genitiv plurala imenica u Vetranovića velikom većinom ima štokavski oblik (nast. *-a*). Izuzeci nisu česti: *nebes*, uvijek u rimi (x *ures* PPI 463–464, O 139–140, x *vez* PPII 629–630), *lovac* PPII 161, *dan* O 15 (x *jadan*), *lit* u primjeru: Zašto ti od mene, da cviliš trista *lit*, / bez plate počtene slobodna nećeš bit PPII 545–546. Iako diktiran rimom, oblik *lit* također predstavlja kombinaciju dviju čakavskih crta (*ě* > *i*, gram. morfem ϕ). Gramatički morfem *-ušte*, iako vrlo star i arhaičan, nije Vetranoviću ništa posebno govorio: nije ga osjećao čakavskim. Zato je razumljivo što ga kombinira s jekavskim korijenima: O zvijezde *svjetlušte*, vaš li sud krvavi / u trude *vjekušte* mē djevstvo postavi PPII 555–556.

Praslavenski prefiks *vъz-* reflektirao se u čakavskim govorima blizim Dubrovniku kao *vaz-*, a u štokavskom dijalektu kao *uz-*. U Vetranovića ima primjera za oba refleksa. Primjeri *uzela* O 269 (x *prižela*), uzme O 408: *vazmite* PPII 382 (x *se smilite*), *vaze* O 472 pokazuju arbitrarnost njegova izbora: svagdje je mogao upotrijebiti i onaj drugi oblik prefiksa. Ali kad piše *vazamši* O 262, Vetranović kumulira dvije čakavske osobine, jer čakavsku varijantu prefiksa kombinira s čakavskom varijantom osnove. (Oblik *uzamši* bio bi štokavsko-čakavska mješavina a oblik *vazeuši* čakavsko-štokavska.)

U razlikovanju čakavskih crta od štokavskih Vetranović ipak nije mogao biti uvijek posve siguran. U njegovu se jeziku npr. miješa nezamijenjeno završno *-l* s novijim *-o*.²¹ Iako čakavska crta, završno *-l*

¹⁹ Menčetić kombinira štokavsko *đ* s čakavskim gramatičkim morfemima (*-e* za vokativ sg. ž. r. i *-o* za genitiv pl.): *gospođe* SPH II, pj. 186, stih 19 (x *pođe*), *gospođ* 144, 32; 185, 5 (x *pođ*).

²⁰ Marko Marulić piše: vojske se pristrašiše, *grajane* jih tiraše; *Judita*, Zagreb 1950, str. 29.

²¹ U O, rukopis kojeg potječe iz 16. st., završno *-l* ima veliku prevagu, tako da je primjer *vesaoce* 518 posve usamljen. U pastirskim prizorima miješaju se oblici sa završnim *-l* i *-o*, koje metrički ne predstavlja slog. U pj. 778 Ranjinina zbornika, izuzev ranije spomenutu rimu *ktio* x *mio*, nalazi se šest participa na *-l*. Možda bi se odatle nešto moglo zaključiti. Dok je sg. m. r. participa djelovao na Vetranovića kao kategorija (uvijek mu namećući samo izbor između *-o* i *-l* uz mogućnost priklanjanja čakavizmu), za pridjeve završno *-l/-o* nije bilo karakteristično, pa je zato odabrao netradicionalni štokavski oblik *mio*, koji mu je rimom diktirao i particip *ktio*.

nije mu moglo signalizirati da s njim ne treba kombinirati jekavizme. Nije to moglo stoga što se u nom. sg. m. r. participa glagola s osnovom na *ě* ono reflektira kao *i*: oblik *vidil* bit će takav jer je svojstven čakavskom ikavskom govoru, a oblik *vidio* zbog prijeglasa jata. Zato je Vetranović znao pogriješiti tvoreći štokavsko-čakavsku mješavinu: meni bi *zanijel* duh i s tijelom daleče O 130, gdje je kombinirana štokavska crta (refleks *ije*) s čakavskom (završno *-l*). U stihovima: Er mramor studeni, vaj, da bi sad *vidil* / moj čemer pakljeni grozno bi procvilil; / I zmaji i lavi još da bi *vidjeli* / moj čemer krvavi grozno bi *cviljeli* PPII 467–470 to se nije dogodilo s participom *vidil* jer bi s njim u rimi hiperijekavizam *procviljel* bio pretjeran: ali nastavak *-li* zajednički je štokavskom i čakavskom dijalektu, pa je Vetranović u primjeru *vidjeli* mogao pokazati svoju težnju ijekavštini, koja se kroz nimu odrazila i hiperijekavizmom (*cviljeli*).²²

Može se objasniti što korijen *běl* dolazi i u ikavskoj i ijekavskoj varijanti. Oblici kojima *l* nije završno izvan nime su pretežno ijekavski (npr. *bijela* PPI 28, *bijeli* dan PPII 149), a samo izuzetno ikavski (*bile* PPII 673); u rimi su ikavski kad je to njome diktirano (*bilo* PPI 565 x *slo-milo*). Neodređeni oblik nom. sg. m. r. potvrđen je samo u ikavskom obliku: gdi je zlatom smaknuto mé grlo i *bil* vrat PPII 128, tutako pustila niz *bil* vrat do pasa PPII 144, ali se po tome ne bi smjelo zaključivati da je Vetranović doista znao samo za takav njegov oblik. U oba citirana primjera pridjev *bil* epitet je istoj imenici, pa ga je zato kao ikavizam mogao naslijediti od svojih prethodnika.

Na osnovi iznizetoga moglo bi se, dakle, kazati: Prožimajući u svom jeziku crte dvaju dijalekata – čakavskog i štokavskog, Vetranović ne voli stvarati bastardne, u govorima neovjerene oblike, nego unutar jedne riječi nastoji kombinirati čakavsko s čakavskim ili štokavsko sa štokavskim.

Ali je u svojim prvim nama poznatim radovima težio i dalje. Ne treba posebno spominjati da uz redovit noviji genitiv pl. imenica upotrebljava pridjeve s ijekavskim završecima. Težnja za ravnotežom dijalekatskih elemenata u skupovima riječi ipak u njega nije izrazita. Pokazuju to složena glagolska vremena za prošlost. On naime piše: a nigdi razgovor još *nijesam* ja *našal* O 65.

Uzme li se u obzir što je već izraženo kao kriterij za opredjeljivanje jezika nekog našeg starijeg književnika određenom gramatičkom su-

²² Na prefiksno *pri-* ne bi se trebalo odviše obazirati. Vetranović, doduše, ima mješovitu tvorbu *privjerni* (Zač, *privjerni* druzi, ja nebog vas venu PPI 503), ali je taj prefiks u njegovih pjesničkih prethodnika bio toliko iskorištavan te mu je to, pa i postojanje prefiksa *pri-* (*i* < *i*), moglo oslabiti osjećaj da je riječ o ikavizmu.

stavu,²³ za Vetranovića vrijedi: iako je u jezik svojih stihova iz metričkih razloga unio dosta čakavskih crta, gramatički morfemi (npr. završeci pridjeva, nastavak za gen. pl. imenica i dr.) pokazuju štokavsku osnovu Vetranovićeve jezika.

Ne dovodeći u pitanje neke temeljne rezultate do kojih je naša nauka došla u daljoj ili bližoj prošlosti (kao što je prvenstvo čakavskog područja u književnom životu južne Hrvatske), možemo ustvrditi da se svi problemi književnog jezika nisu iscrpli na izboru dijalekta za njegovu osnovu. Do početka 16. st. u južnoj Hrvatskoj oblikovale su se i počele paralelno postojati dvije različite koncepcije, razlikujući se stavom prema naoko manje važnom, ali za dalji razvoj književnog jezika vrlo značajnom pitanju: prema izboru riječi. Šiško Menčetić proklamira »rič izbranu«, a Marko Marulić, pišući *Juditu* »našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke«, ne postavlja nikakva ograničenja u izboru rječničkog materijala. Iako ćemo bez sumnje prihvatiti ocjenu da je Marulićeva *Judita* mnogo značajnije književno ostvarenje nego Šiškovih stihovi, zbunit će nas ova anomalija: Šiškova »rič izbrana« našla je više pristalica i neposrednih nastavljača nego Marulićeva nespupana riječ. Veliku popularnost našega najstarijeg petrarkista možemo pripisivati i atraktivnosti tematike koju opijeva, ali čemo je najbolje objasniti nekim njegovim nedostacima: Šiško je, vrlo reducirajući vokabular, stvorio oskudan repertoar mehaniziranih stilskih postupaka, koje je bilo znatno lakše oponašati nego mnogo raznovrsniji stil Marulićev. Zato je Šiško za nekoliko idućih generacija hrvatskih renesansnih pjesnika bio idol, i to idol njihovih mladih godina, dok su pisali »pismi ljuvene« i dok još nisu bili dorasli stvaranju djela većeg opsega. Napuštajući mladenačke ljubavne stihove (i često ih nemilice uništavajući), pjesnici ostavljaju Šiškovu koncepciju »riči izbrane« i približavaju se Marulićevoj. Opaža se to već u Šiškova suvremenika Džore Držića, a osobito se odražava u književnika generacije rođene 80-ih godina 15. stoljeća. Ta se generacija ne iscrpljuje samo u konvencionalnom opisivanju »službe gospoiji« nego osjeća potrebu da se ogleda i u drugim književnim vrstama: uobičajena pjesnička poslanica narasta do dimenzija spjeva (Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*); Hanibal Lucić daje prvu hrvatsku svjetovnu dramu *Robinju*; Mikša Pelegrinović i Andrija Čubranović uvode u hrvatsku književnost pokladnu igru. Da to ostvare, naši su književnici morali izaći iz Šiškovih okova: ako je bilo lako zbaciti »uzu ljuvenu«, neusporedivo su se teže oslobađali »uze jezične«. Kojim su putem pri tom pošli, kada su, gdje i kako počeli primjenjivati leksički raznovrstan i nespupan jezik – može pokazati Vetranovićev primjer.

²³ Milan Moguš, *Jezični elementi Držićeva »Dunda Maroja«*, »Umjetnost riječi«, god. XII, br. 1, Zagreb 1968, str. 49–62; isp. osobito str. 51–52.

U davno zapaženom Vetranovićevu leksičkom bogatstvu – koje samo po sebi nije ni vrlina ni mana – naziru se uzroci pjesnikovim stvaralačkim osekama.²⁴ U prosuđivanju o tome malo će nam pomoći Kombol: ne zato što je Vetranoviću prilično nesklon i što mu – mnogo više ističući njegove nedostatke nego dobre strane – gotovo poklanja mjesto među značajnim hrvatskim književnicima 16. st., nego zato što Kombola zanima jedino književna vrijednost Mavrovih djela. Čvrstu osnovu i za razmišljanja o nekim jezičnim pitanjima u Vetranovića daje Svelec, koji ga prikazuje u svim njegovim suprotnostima, pa i s obzirom na izraz.²⁵

Budući da je Vetranović izašao iz škole hrvatskih petrarkista, drži se da je i on svoje rane ljubavne stihove (svoja prva književna djela, danas nepoznata) pisao po uzoru na naše prve pjesnike, a to znači da je u njima ponavljao sve one pjesničke formule koje poznajemo iz stihova ostalih autora zastupljenih u Ranjininu zborniku (a kojima su natopljena i mnoga druga Mavrova djela, pa npr. Kombol ističe da je i Vetranovićeva religiozna poezija puna izraza svjetovne lirike). Tako orijentirani mladi Vetranović (još u toku prve od svojih triju razvojnih faza) negdje prije godine 1527. ili 1530. piše dva pastirska prizora. Drugi od njih (sa svojom jednostavnom osnovom: razgovor samo dvaju lica – vile i lovca) odaje već jednu od Vetranovićevih osobina koja je poznata na osnovi njegova ukupnog književnog rada: bogatstvo riječi-ma. Odlomak iz tog ranog Vetranovićeva djela može poslužiti i za potanje ispitivanje pjesnikovih jezičnih koncepcija. Na jednom mjestu vila govori:

*I ne vim nositi ja vila opanke
negoli sprliti postole pritanke;
I postav debeo, znaj, nije za mene
negoli tanak veo i tanke koprene,
Ni ovce ni koze u pašu goniti,
neg napet luk nose zvjerenje loviti;
I ne vim ja musti koze ni kravine
ni ležat na pusti jakino vlahine;
I nijesu pljevnice, pravo t' se govori,
za ovake djevice ni vlaški obori
Ner cvijetje i trava, i luzi zeleni,
i lijepa dubrava i viri studeni;
I ne vim ja tkati kostreti ni vune
ner biser nizati, vit vijence i krune;
I ne bih za ništa gizdava ja vila,
vaj, vlaška plandišta na luzijeh mijenila. (441-456)*

²⁴ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1961, str. 121.

²⁵ Ističući njegova česta ponavljanja, ali i nalazeći (osobito u *Remeti*) mjesta koja pokazuju toliko zgusnut izraz da bi im se teško našlo premca u našoj starijoj književnosti; isp. o. c., knj. 6-7, str. 366.

Postavljajući suprotnost između dvaju načina života, vila oponira dva niza riječi. Govoreći o životu koji ne želi, ona na jednu stranu odvaja riječi (odnosno skupove): opanci, postav debeo, ovce, koze, kravine, pušta, pljevnice, vlaški obori, kostret, vuna, vlaška plandišta. Nasuprot tome, ambijent koji odabire karakteriziraju riječi i skupovi: postole pritanke, tanak veo, tanke koprene, napet luk, cvijetje, trava, luži zeleni, lijepa dubrava, viri studeni, biser, vijenci, krune, gizdava vila. Dok u drugom nizu riječi prepoznajemo takve koje lako možemo sresti u svakog našeg petrarkističkog pjesnika,²⁰ prvi niz sadrži izraze kojima npr. Šiško Menčetić ne bi dao mjesta u svojim stihovima.

Znatne razlike pokazuje i atribucija. U prvom (»nepetrarkističkom«) nizu imenice su pretežno bez atributa, pa kad ga i imaju, dan im je iz velike nužde: postav *debeo* za oznaku grubog seljačkog odijela u opreci prema *tankom* velu i *tankim* koprenama, a pridjev *vlaški* označava sredinu o kojoj je riječ. U drugom pak nizu (»petrarkističkom«) pridjevi su ne samo češći nego i dobro poznati kao stilska sredstva Vetranovićevih pjesničkih uzora.

Dva lica ovoga Vetranovićeva pastirskog prizora (od kojih prvo plod pjesničke mašte, a drugo stanovnik katuna u dubrovačkom zaleđu) međusobno se suprotstavljaju i u tom suprotstavljanju njihova jezična obilježja interferiraju, ali je nešto ipak sigurno: osnovnu boju vilinu govoru daju stilska sredstva tradicionalnog pjesništva, a lovac unosi obilje u »pisnima ljuvenim« neprimjenjivanog leksičkog materijala.

U završnom dijelu prizora vila i lovac govore dubrovačkom knezu. Posljednje su viline riječi:

*Er volim ja s tobom na službi ostati,
negoli da se mnom gizdaju hurjati;
Zač bi prije ja vila smrt prijeku obrala,
negoli rustiku sluga se nazvala,
Er veće nije jada ni veće žalosti
neg rustik da vlada ovakom ljeposti (619-624)*

Očekujući od kneza izbavljenje, vila se ne boji lovca nazvati pogrdnim riječima. Ona to čini sinonimima: turcizmom-grecizmom *hurjatin* i romanizmom *rustik*. Kako raste njezina žestina, tako ona riječ *hurjatin* nadomješta riječju *rustik*, po čemu bismo mogli zaključiti da ovu drugu osjeća pejorativnijom. Za riječ *rustik*, međutim, možemo pretpostaviti da se upotrebljavala po našim primorskim gradovima, pa i u Dubrovniku, ali do »vlaških katuna« valjda nije doprla. O tom svjedoči i način kako lovac odvraća na pogrdne:

²⁰ Iskorištavanje petrarkističkih elemenata u pastoralama nije nimalo neobično; isp. Rafo Bogišić, *Pastoralni elementi u djelima Mavra Vetranovića*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 8, Zagreb 1966, str. 10.

*A što me toj kori, hurjatin da sam ja,
toj lažno govori po sunce koje sja,
Er nijesam od hurjat, neg dobre podrijeti,
plemenit i bogat i pošten na svijeti (643-646)*

*Zač tamo u seli bolje ćeš poznati,
ali smo vlasteli ali smo hurjati (717-718)*

Budući da se okomljuje samo na riječ *hurjatin*, može se zaključiti da njen još pejorativniji sinonim *rustik* lovcu – koji sam kaže da živi na selu – doista nije poznat. Ne krije li se u tome trag Vetranovićevu postupku jezičnog diferenciranja licā?

Od lovca potječu neka leksička osvježenja u ovom pastirskom prizoru. Poznato je na koji su način petrarkistički pjesnici ocrtavali djevojku. Njihovi su se opisi redovno sastojali u nizanju ustaljenih izraza kao što su *bilo* ili *rumeno ličce, rusi kosi, zlatan trak* i sl. I.ovac pak napušta uobičajeno nizanje djevojačkih fizičkih ljepota i obraća se opisu odjeće koji unosi niz riječi što ih petrarkisti nisu rado upotrebljavali:

*Nevjeste tej mlade ne nose modrine,
neg svione kavade i skrlate fine,
I od njih tuj svaka bisernijem je speta
puci kolik šaka od glave do peta.
Košuljne kolare još kad bi ti vidio,
ni na 'edne dinare ne bi ih procijenio.
A što su rukavi, na prsijeh što li vez,
moj knego gizdavi, krasan je to ures!
Ne nose opanke, ne nose opute
čizmice neg tanke zelene i žute
Ali okolice bile i crvene
i tanke bječvice krimizom vezene (663-674)*

Taj priprosti seljak niže pouku za poukom. Ponekad sličan petrarkistima koji su u svojim hiperbolama voljeli odlaziti u bezgranično, mje-reći npr. svoju službu »do smrti« ili gospojinu ljepotu »do nebesa«, on izmišlja kolare koje »ni na 'edne dinare ne bi procijenio«, ali je u pretjerivanju većinom ironično konkretan: puci »kolik šaka«. »Rič iz-branu« lovac upotrebljava u kontekstu koji odaje jasne tragove poruge; kad vila dvaput spomene *konjica* (u stihovima 571 i 618), on – želeći se otarasiti upravo nje, vile – sugerira knezu:

*Taj ti će djevica, moj knego gizdavi,
njegovat konjica po zelenoj travi (635-636)*

Ali u njegovu katunu ne goje *konjice*, nego:

*Imamo panipe i konje od boja
gizdave i lijepe, kojijeh je bez broja (693–694)*

Za ilustraciju stilskih obogaćenja koja donosi lovac u drugom Vetranovićevu pastirskom prizoru neka posluže još neki primjeri. Dojam o siromašnom leksičkom izboru u Šiška Menčetića pojačava i to što on riječi u pravilu daje jedno, uvijek isto značenje, a i sinonimi su mu lako predvidivi. Znatno više slobode pokazuje Džore Držić, osobito npr. kada se trudi da neuobičajenim prefiksacijama osvježi glagole. Vetranovićev lovac zna intenzivirati izraz prenoseći značenje riječi:

*I kada boljare na gozbu zovemo,
srebrne pehare po stolu prospemo (655–656)*

*Zadosta baština još, knego, imamo
i razlika vina u naš dvor slijevamo (687–688)*

Lik lovca i njegov govor potvrđuju da je Vetranović dobro poznao, pa i u djelima iskoristavao narodni govor dubrovačke okolice još zarana, prije boravka na Mljetu i samovanja na Svetom Andriji. Odražavajući se ponekad negativno u njegovim stihovima (u onima gdje gomila riječi bez ikakve kontrole), u Vetranovića registriran bogati vokabular mogao je povoljno utjecati na njegove suvremenike i od njega mlade pjesnike: učili su da od Šiška zadani leksički repertoar nije nepovrediv. Iako je ranim djelima pokazao da petrarkistički stil nije jedini moguć, Vetranović ga se nije mogao potpuno odreći. Kao pripadnik svoga vremena, morao je osjetiti da je sa Šiškom i Džorom počelo jedno izvanredno jezično vrenje, koje je, unatoč svim nategama i licencijama, vodilo istančivanju osjećaja za jezik, za detalj u jeziku, u svih naših ondašnjih književnika. U kasnijim Vetranovićevim djelima petrarkistički stil nije više ni jedini ni dominantan, nego jedan od stilskih slojeva. Pokazuje to i posljednja redakcija *Posvetilišta Abramova*.

Već je zapaženo da Sara u početku prikazanja govori kao obična domaćica. Nakon Abramove odluke da pođe na put i povede Izaka počinju Saru salijetati crne slutnje. Prva je Sarina reakcija da Abrama pokuša odvratiti od puta. Unaprijed svjesna da u tome neće uspjeti, ona se Abramom obraća na isti način kako su petrarkistički pjesnici pokušavali umilostiviti svoje okrutne gospoje:

*Još te ću moliti, vazmi dva junaka,
a nemoj voditi sobome Izaka;*

*neka je kod mene moj sinak ljuveni,
er srce me čezne, kad ga ni pri meni;
kada ga ne vidim kod mene za mao čas,
sua venem i blidim i stinem kako mraz* (PA 157–162)

Petrarkistički su stilski elementi, doduše, razbacani po prikazanju, ali su koncentrirani onda kad bol još ne dostiže kulminaciju. Bezuspješno očekujući povratak muža i sina, uvjereni da se dogodilo zlo, Sara u četvrtom skazanju više ne »vene i blidi i stine kako mraz«, nego se njena tuga slijeva u naricaljku (doduše, donekle »petrarkiziranu«, kao što napominje Švelec, knj. 6–7, str. 381):

*Moj sivi sokole, mitaru prilijepi,
što majci napole srdače procijepi?
Kragujče gizdavi, reci mi boga rad,
u koj si dubravi loveći ostao sad?
Tko mi će ljubiti tve lice pribilo
i tebe bluditi vazamši na krilo* (PA 2001–2006)

Nakon olakšanja koje donosi pastirova vijest Sara se vraća u životnu kolotečinu, pa u njenim svakodnevnim riječima više nema naricanja, dok su petrarkistički uzrazi samo tu i tamo posijani.

U PA Vetranović uvodi jednog pastira. Iako je pastir tuđin epizodno lice (u prikazanju izgovori on u svemu 120 stihova na kraju III i u IV skazanju), jezično je izvrsno ocrtan: karakterizira ga mnogo (osobito leksičkih) odlika koje ne samo što nisu svojstvene samom Vetranoviću nego sigurno ni tadašnjem dubrovačkom govoru. Ponajprije saznajemo da je pastiru ime kakvo se ne susreće u Dubrovniku, nego u njegovoj okolici:

*Uglješa, zao ti dan! što t' mi se prigodi!
Zao ti si vidio san! jur sunce zahodi* (PA 2237–2238)

Za primitivna čovjeka, kakav pastir doista jest, svojstven je takav monolog i oslovljavanje samog sebe u tom monologu (Uglješa, zao ti dan...). Pastirovi se pozdravi i apostrofe također razlikuju od uobičajenog načina pozdravljanja i oslovljavanja lica u PA. On po redu susreće Abrama s družbom, zatim Sarine djevojke i, napokon, Saru. Njegovi su pozdravi: *dobra kob i pomozi bog*, a apostrofe: *junaci, moma, gospo* (a ne dubrovačko *gospoje*):

Dobra kob, junaci! prem nađoh što sam htio (1855)

Pomozi bog, moma, ži t' sreća! rec' pravo (2247)

Dobra kob na stanu, gospo, mijesi kolač (2355)

Pastir uživa u riječima prenesenog značenja. Kad ga Izak moli: u našijeh nu na stan tamo se *prijavi* 1880, pastir mu odgovara upotrebljavajući glagol prenesenog značenja: tamo ću *dopasti* u vaših ja na stan 1888, a o skorom dolasku Abramovu i Izakovu javlja Sari: a ti sve pripravi, *past'* će ti sad na stan 2366.

Dobročudni a neuki pastir odaje se i na druge načine. On zna biti rječit, ali samo kad sam počinje razgovor ili kad razgovara sa sebi ravnim (sa službenicama). Njegovi odgovori na riječi nekoga od biblijskih lica krajnje su smeteni. Odgovarajući Izaku na samom kraju III skazanja, on ponavlja prepričavajući Izakove riječi (Izak: Dao ti bog dobar dan 1879 – pastir: dao vam bog dobar dan 1887; Izak: u našijeh nu na stan tamo se prijavi 1880 – pastir: tamo ću dopasti u vaših ja na stan 1888; Izak: toj ve mi opravi 1882 – pastir: i sve ću opravit 1889). Kad javi Sari dobru vijest, ona ga nadari, a pastir osjeća da joj mora zahvaliti u visokom stilu. Sari, koju inače oslovljava *gospo*, sada se obraća »ričima izbranim« *gospoje čestita*, izražavajući joj *visoku hvalu*:

Visoka ti hvala, gospoje čestita,
lijep mi si dar dala, ino se ne pita

(PA 2383–2384)

a to je pretjerano i za galantni stil koji je u dubrovačke salone uvelo vrijeme prvih petrarkističkih pjesnika. Pretjerana udvornost – kad je potekla od priprosta pastira – postiže komični efekt. Pastir kao da to osjeća, zatečen je, ne zna što da kaže, pa ponavlja hvalu daru varirajući je:

nije daru zabava, *lijepa je, gospo, čas,*
lijep je dar *i sprava, ku primih sad od vas.*
Er, gospo, ovi dar ako bi sad primio
knez ali katunar, ne bi mu zabavio

(PA 2385–2388)

Kao i svi gorštaci, pastir je u kontaktu sa svojom okolinom prislan. Tek što je našao Sarine službenice, odmah ih familijarno pita:

gospa je li doma? jeste li sve zdravo? (2248)

Ta se prisnost, uostalom, očituje i u času kad on moli Abramovu družbu da mu dade *piti*. On se ne služi stilski neutralnim oblikom toga glagola, nego primjenjuje njegov deminutiv:

Dajte mi pinuti, žeđa me umori,
jedva ću minuti, žeđa mi domori (1861–1862)

Čuvši od pastira zgodnu riječ, Izak je prihvaća pa mu njome i odgovara (nut vazmi ter *pini*), a Izakove se riječi doimlju kao da su kazane u šali.

Isti deminutivni glagolski oblik nalazi se još u drugom pastirskom prizoru, gdje ga izgovori pastiru iz PA srodno lice lovac:

*Tuj nitkor ne mine, tko drumom putuje,
što vinca ne pine i što se ne čtuje*

(PPII 653-654)

Lovcem u drugom pastirskom prizoru i pastirom u PA Vetranović je stvorio dva lika koja ne samo što su okarakterizirana istim jezičnim osobinama (istom odvažnošću da uživajući posežu za snažnim izrazima kojima ih je obdabila seoska sredina iz koje potječu) nego se – uneseni u okolinu koja se izražava drugačije, »biranije« nego oni – osjećaju krivima. Završne riječi jednoga i drugoga sadrže potpuno istu ispriku. Lovac kaže:

*A ovo na pospijeh spravih se stanu sad,
ako što ludo rijeh, oprosti Boga rad*

(PPII 719-720)

Pastir se oprašta ovako:

*Nu se ja odpravih, vašim se nadajte:
ako što ludo rih, za boga praštajte.*

(PA 2443-2444)

Možda te isprike dolaze zato što lovac i pastir znaju za »mišljenje municipiskih varošana, koji su još od ranog srednjeg veka smatrali seljaka predstavnikom niže rase i predmetom podsmeha«;²⁷ možda je i jezik seljaka u prvim dubrovačkim pastoralama bio prezren jezik, ali su ga oni iznosili na pozornici te na nj privikavali na »rič izbranu« dotada ugodeno patricijsko uho. Ipak, to je značajan korak na putu obične riječi u našu književnost 16. stoljeća.

Iz Švelčeve studije saznajemo koliko je Vetranović pratio zbivanja svoga vremena i kako je na njih stihovima reagirao. Raznovrsna tematika nametala mu je potrebu da posegne za izvorima leksičke građe obilnijim nego oni što su ih crpli naši prvi petrarkistički pjesnici. Govor sela nije bio toliko bogat da dovoljnim brojem adekvatnih riječi opskrbi književnika kojeg su »muže« poticale da brine brigu gradskoga čovjeka. Ako se može govoriti o Vetranoviću kao svojevrsnom sabiraču leksičkog blaga, onda treba dopustiti da je za njim tragao i u rodnom gradu te da je svojim sugrađanima pisao i onim riječima koje su sami upotreblja-

²⁷ Petar Kolendić, *Vetranovićeve binske scene*, »Srpski književni glasnik«, knj. IX (N. S.), Beograd 1923, str. 31.

vali. Može se pretpostaviti da je u Dubrovniku, koji je održavao žive trgovačke veze s Italijom, talijanski jezik ostavio traga npr. u pomorskoj terminologiji. Kad u *Orfeu* Vetranović opisuje plovidbu preko mitske rijeke, on to čini upravo takvim riječima. Zato nipošto nije čudno što »duh pakljeni« govori Karonu kao kakav dubrovački pomorac 16. stoljeća:

*Krmi put od mosta, ne šijaj tu sada,
neka plav akosta gdi joj se priklada,
tamo je dno baše, neće moć uljesti,
er će plav kraj splaše na malo dno sjesti*
(O 419-422)

I dalje:

*ter takoj po vodi brodi se sve uz kraj,
uz rijeku sve hodi, ter pontu ačefaj,
er ako sad dune od kraja gdi plata,
pluti će, parune, nasjesti srijed blata,
a zatoj drž' votu i primaj sve u prav,
neka se u portu sahrani tvoja plav*
(O 435-440)

Nastojanje da se prevladaju jezični okviri postavljeni u počecima hrvatskog pjesništva u Dubrovniku nije se odrazilo samo u traženju putova za leksičko obogaćivanje. U »pismima ljuvenim« neke su jezične kategorije potpuno izgubile izražajnost koju inače posjeduju. Hrvatski su petrarkistički pjesnici, na primjer, zanemarivali stilske mogućnosti deminutiva te su ih potpuno podredili potrebama dvanaesteraćkog metra. To se odražava i u Vetranovića, koji također poseže za deminutivom da bi popunio stih, odnosno da bi varirao nedeminutiv i deminutiv:

*kad bih joj metnula u vodu rumen cvijet;
taj cvijetak kad bih njoj, gospoje, ja dala*
(PA 1082-1083)

Vetranoviću je ipak jasno da deminutiv može mnogo bolje iskoristiti: da u određenom kontekstu može pomoći izricanju posebnih raspoloženja, kao što su tuga, predosjećaj zla, radost i sl.:

*i crno rušce kroj, na sebe ter stavi,
er dragi sinak tvoj z glavom se rastavi*
(PA 2047-2048)

*Zač mi je zao danak, srce mi sve plače,
er zaman taj vranak kod stana ne gače.*
.....

*zašto mi govori – vajmeh mi! – vranak taj
sama grob otvori, živa se ukopaj*
(PA 2101–2102 i 2105–2106)

*Zdravo smo svi bili, majčice, do sada,
boga smo molili da nam bog milos da;*

*dva dni smo pak stali s pastiri, majčice,
i red smo tuj dali, da strigu ovčice*
(PA 2529–2530 i 2533–2534)

U dramatičnom trenutku kada se sprema da žrtvuje Izaka, Abram se sinu obraća rečenicama u kojima deminutivi treba da donesu utjehu i ohrabrenje:

*Za boga er tko mre, po trudu i mucu
s palmicom gori gre na on svijet u ruci,
i primi krunicu, ka mu se pripravi
na rusu glavicu da mu se postavi,
koja se po boju vitezu dariva
za krepos za svoju, ki bojak dobiva*
(PA 1543–1548)

Napokon, budući da je deminutiv jedno od sredstava afektivnog izraza, poseže za njim i djevojka Kamprela kada se sjeća idiličnog života u »rajskoj gori«:

*tamo ja rad paše, gospoje, budući,
i ovčice naše s pastiri bljudući,
pastiri ostali mnogiš bi tuj mene
s plandišta poslali put gore zelene
s vjedarcem na glavi donijeti vodice
prije neg se objavi zraka od danice;
s jutra bih ja takoj prije danka ustala,
po zdraci mjesečnoj ter ti bih šetala,*

*dim sitnu rosicu, iz vedra ka pada
ter mokri travicu, gdi je ravna livada;
i nigdjer ni drače, drumci su gizdavi,
nu se skuti vlače po cvijetju i travi,
ter bih se Kamprela bez stida i srama
sprijed skuće zapregla hodeći tuj sama*
(PA 999–1006 i 1011–1016)

ZA Vetranovića je rečeno da je bio duhovni vođa jednog razdoblja naše književnosti u Dubrovniku («čovjek, koji je pjesnike oko sebe okupio»),²⁸ a posebno se govori o njegovu odnosu prema Marinu Držiću. Od Vetranovića je Marin Držić mogao naučiti i to da je leksički izbor petrarkističkih pjesnika odviše siromašan te da valja u književnost odvažno unositi rječničko blago našeg jezika. U vrijeme kada leksikografija u Dubrovniku nije bila još ni u povojima – Vetranović joj je svojim književnim radom prvi počeo utirati put.

²⁸ Milorad Medini, *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, knj. I, Zagreb 1902, str. 103.